

וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם בגימטריא: הוא עמד ותקן תפלת השחר. יצחק לשוב בשדה לפנות ערב בגימטריא: הוא עמד ותקן תפלת המנחה ועם הכולל. מבאר שבע וילך חרנה ויפגע במקום וילן שם בגימטריא: תקן תפלת הערב; ויפגע במקום וילן שם בגימטריא: ואין פגיעה אלא תפילה [עה"כ] [גליונות קהלות יעקב].

*

ואיך לא יתן החזן נגד עיניו תמיד, כי הוא במקום כהן גדול, המתעסק בעבודה לכפר על העם, כי התפלות במקום תמידין תקנו, וכיון שכן, כמה מהעונש יכול להגיע לו אם הולך חשכים ואין נוגה לו, דכמה פגם עושה באותה עבודה, והוא כאילו מועל בקדשים ממש, תחת שעל ידו ראוי שיתכפרו הקהל.

ולכן צריך החזן גם כן להיות עיניו פקוחות, להחזיר פנים לארבע רוחות בית הכנסת, לראות אם יש מהמוזן העם מדבר עם רעהו, או אחד מתנמנם, להרים קולו באותו צד כלאחר יד, לעורר או להפסיק מלדבר. וידמה בדעתו כאילו עומד בבית המקדש, עושה העבודה, והיחידים העומדים לפניו הם מאנשים אשר נמצאו במקדש וראו במעשה העבודה, שאם יטעה, יכולים למחותו; שעל ידי כך מטהר רעיוניו, כי מפנה כל מחשבות זרות ומתדבק באהבת הבורא שעומד בפניו, ומדמה בדעתו כאילו בפניו רואה ומשגיח, ובוזה נכנס יראה בלבו להתפלל בכל לבו, ואז תפלתו עולה כריח ניחוח לפני ה' (שבט מוסר לדיב. ועע"ש אות לו).

דף כז

יעל תרנגול שנסקל בירושלים על שהרג את הנפש'. מעשה שארע בזמננו, בתרנגול שהיה נגוע במחלת כלבת, ושרט רגלו של אדם, והלה נדבק בכלבת ומת. ויש לעיין האם התרנגול חייב מיתה במקרה כזה; האם מת האדם ע"י כחו או שמא התרנגול אינו אלא כגורם. והלא כלל הוא בדינו 'כמיתת בעלים כך מיתת השור', וכשם שאדם שהמית בגרמא פטור, כך בהמה שהמיתה. אכן נראה שחייב מיתה, שהרי אדם שהשיך נחש בחברו ומת, נחלקו תנאים אם הפעולה מתייחסת לאדם המשיך וחייב אם לאו, אבל כלפי הנחש אין מחלוקת שהפעולה מתייחסת אליו. אלא שיש מקום לחלק בין ארס נחש הממית במהרה, לכלבת שאינה ממיתה אלא לאחר זמן. והמדביק חברו במחלת איידס, יש לומר שפטור מדין רוצח, כי המחלה ממיתה לזמן ארוך מאד, ואינו מת אלא אם חלה במחלה אחרת, שעל ידי האיידס אין לגוף כח להילחם כנגד אותה מחלה, ואפשר שזה נחשב כגרמא. ובפרט שאינו מוכרח שימות, כי אפשר שלא יחלה כלל. ואף על פי שהמכה את חברו ומת אפילו לאחר כמה שנים – נהרג, מכל מקום המכה מתחילה מיד, אבל כלבת וכדומה אינה מתחלת אלא לאחר ששה שבועות מהנשיכה. וצ"ע (מהגרז"נ גולדברג שליט"א)

'שמע מינה עד ועד בכלל. שמע מינה'. כבר כתב רש"י (כו סע"ב) שרק 'עד' דרבי יהודה משמעו עד בכלל, ולא 'עד' דרבנן.

אכן כך היא שיטתו של רבי יהודה בשאר מקומות בפירושי 'עד' שבמקראות, עד בכלל – כפי שהראה בספר משך חכמה (בשלח יד, כח) ממנחות סח ומגטין ח. וע"ע במש"כ שם.

'מי סברת דהאי פלג מנחה פלג אחרונה קאמר, פלג ראשונה קאמר, והכי קאמר...'. ערש"י. ו'פלג המנחה אחרונה' שאמרו בבבלי אחרונה, ולא פלג אחרונה, כמו ההבנה הקודמת.

'אסור לעבור כנגד המתפללין'. כתב בספר 'מאמר מרדכי': טעם האיסור, מפני שמבטל כוונת המתפלל. ולפי זה נראה שאם המתפלל משלשל טליתו על פניו כמו שנוהגים הרבה – מותר לעבור על פניו, שהרי אינו מרגיש במה שנעשה לפניו. ומכל מקום ראוי לחוש ולהחמיר. עד כאן דבריו. ובפרט לפי מה שכתב החי"אדם שטעם האיסור הוא מפני שמפסיק בין המתפלל לשכינה – בודאי אין להקל בזה. (באור הלכה קב).

ובספר בית ישי (דרשות) למו"ר הגר"ש פישר שליט"א דחה טעם זה שכתב החי"אדם. ולפי"ז נתן טעם לכך שמקלים בדבר הרבה, כי כיום שנוהגים להתפלל בעצימת עינים, ההעברה אינה מבטלת הכוונה. ודוקא בזמן הש"ס שלא היו מתפללים בעצימה, אסור.

הנה שאלות שהצגתי להג"ר אביגדר נבנצל שליט"א:

האם מותר לאדם שסיים תפלתו, לפסוע ג' פסיעות כאשר אדם אחר עומד מאחוריו וסיים תפלתו אך עדיין לא פסע לאחוריו, בגלל אדם אחר שמתפלל מאחוריו (שלכאורה אין כאן ביטול כוונת המתפלל, וגם אינו מפסיק בין המתפלל לשכינה. וכמדומה שכן שמעתי מזמן בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א)? עוד נסתפקתי בענין זה, שלכאורה הטעם של הפסקה בין המתפלל לשכינה (שהוא במשנ"ב בשם החי"אדם), אינו שייך אלא אם נכנס מחוץ לד' אמות לתוך ד' אמות, אבל אם עמד בתפילה בתוך ד' אמותיו, אין איסור לפסוע אלא משום ביטול כוונה. ולפי זה יש מקום לכאורה להתיר לפסוע אם אין ביטול כוונה, כגון בילד קטן המתפלל, באופן שניכר שאינו מכוין. ילמדנו רבנו האם הנחות אלו נכונות. מענה:

גם לענ"ד נ' כמו שכתב מר שהורה זקן שליט"א.

צ"ע אם אין לחוש בילד קטן שמא מכוון קצת.

אח"כ מצאתי בשו"ת אור לציון (לגר"צ אבא שאול שליט"א. ח"ב ז, כג) שפסק גם הוא להתיר לעבור לפני זה שסיים תפלתו ועדיין לא עקר רגליו.

ולענין השאלה השניה – ראיתי מובא בשם החזו"א, מעשה בילד קטן שעמד מאחוריו בתפלה, ולא פסע עד שסיים הקטן את תפלתו. וגם הורה כן בפירוש לאסור (עפ"י ארחות איש שער יא ג).

'אל יתפלל אדם... ולא אחורי רבו'. היינו שלא יתפלל לשום גוון, כגון שיושיעו הש"י שיהא גדול בתורה כרבו – זה אסור, כי בתפלה צריך להבין כי הוא מתפלל להש"י שהוא מקור הישועה, שיכול להושיעו ולהשפיע עליו בלי גבול ומיצר, ולמה לא יתפלל שיושיעו בלי גבול (מי השלוח).

(ע"ב) 'האומר דבר שלא שמע מפי רבו' – ואמרו בשם רבו (ריטב"א, תר"י ועוד), או אף בסתם –

באופן שהשומעים מבינים שדברי רבו הם (כן משמע ברמב"ם ת"ת ה, ט. וע"ע במגן אברהם קנו).

ורק מדת ר' אליעזר הגדול היתה שלא היה אומר כלל, אף לא מדעת עצמו, דבר שלא שמע מפי רבו – סוכה כח. יומא סו:

ומהרש"א פרש שאמרו מעצמו ולא בשם רבו, והמדובר על דין שאינו תלוי בסברה, שאין לאמרו אלא אם שמע מרבו וכמו שנהג רבי אליעזר, אבל דברים שמסברה – הלא מצינו כמה חכמים שאמרו אעפ"י שלא שמעו מרבים.

וצריך באור, אם אסור הדבר מדוע צוין ר"א במדה זו והלא מדת כל אדם כך היא. ועוד, אם הדין אינו בא מסברה אלא מדרשת

הכתובים, הלא תלוי באיזו מדה ממדות התורה הוא למד, כי מדת קל-וחומר (והדומות לה – ע' במובא במנחות פב) אדם דן מעצמו, ומדת גזרה שוה אי אפשר לדון מעצמו, ואם כן על מה באה האזהרה שבכאן?
 ויתכן שהכוונה על הלכה מחודשת שאיננה סברה פשוטה. ואסור לאמרה כהלכה פסוקה וברורה אם לא שמעה מרבו [אך נראה שאפשר להציגה כאפשרות, כחוכך בדבר מדעתו]. ומדת ר' אליעזר היתה שלא אמר כלל דבר שלא היה מקובל אצלו במסורת מרבו. וע"ע במובא בב"ב קיא.

והיינו דקאמר ליה רבי ירמיה בר אבא לרב: מי בדלת?! יש לפרש לפי מה שכתב בה"ג (הביאו בגליון הש"ס) שר' ירמיה התפלל מאחורי רב תפלת חול. ולכן רב שהתפלל תפלת שבת שהיא קצרה, סיים תפלתו לפניו, ולא היה יכול לישב במקומו. וזהו שאמר לו ר' ירמיה כמתנצל ואומר 'מי בדלת ממלאכה?!' כלומר לא ידעתי שאתה מתפלל תפלת שבת (מרע"כ).

'ההוא טעותא הוא... שאני צבור דלא מטרחינן להו'. משמע, הא יחיד שהתפלל ערבית מפני שסבר שהגיע זמנה ועדיין לא שקעה החמה – חוזר ומתפלל (רו"ה; תר"י ושאר פוסקים. ואולם הריטב"א כאן כתב שיצא ידי חובת תפלה, ומפרש שהתפלל אחר שקיעת החמה. ע"ש. וע' בספר תוספת שבת (רסג סקל"א) שאם נאנס אחר כך ולא התפלל – אין צריך להתפלל תפילת תשלומין).

ויש לשאול, אם אמנם מצוות צריכות כוונה, הלא נתכוין לתפילת ערבית וגם אפשר להתפלל עכשו תפילת ערבית, ואם כן מה לי אם טעותו גרמה לו, הלא מכל מקום כיוון ומה שייך טעות בכוונה? – אך נראה שהתפילה שונה משאר מצוות, שמלבד דין כוונה יש בה דין שתהא לרצון האדם, כקרבן שנאמר בו לרצונו וצריך בו דעת מלאה, וכיון שטעה אין כאן רצון גמור (עפ"י זכר יצחק ח"א י).

'בצד תמרה הוה ולא בצד עמוד הוה, ולא ר' ישמעאל ברבי יוסי הוה אלא ר' אלעזר בר' יוסי הוה, ולא של שבת בערב שבת הוה אלא של מוצאי שבת בשבת הוה'. אולי רמזו בזה שאין לעשות כן, להתפלל של מוצאי שבת בשבת, אלא ליחיד ולצורך מצוה (כמו שכתבו הראשונים). וזהו שאמר: לא היה זה בצד עמוד כלומר בישוב, אלא בצד תמרה – כי הוצרך להחשיך על התחום וכדומה. ומצינו (ע' מעילה יז) בר' אלעזר בר' יוסי שהיה מקורב למלכות, והולך בשליחות חכמים להשתדל בדבר נחוץ (מרע"כ).

'בעלי תריסין'. הערוך (ערך 'תריס') פרש 'בעלי תריסין' כמשמעו, שהיו מלכי יון מפקידים התריסים עם מלכי ישראל ונשיאיהם לעזרם, וליתן אימתם על מי שפורץ גדריהן.

לפי הפירוש המקובל, שהוא כינוי לנלחמים במלחמתה של תורה, כמוש"כ הראשונים, יתכן שלכך נשתמשו בלשון 'בעלי תריסין' דוקא – על שם ההתרסה איש ברעהו, כמו שדרשו על 'את והב בסופה' שבשעה שדנים הרי הם כאויבים.

וזהו לשון רבי אליהו הכהן מאיזמיר בספרו 'שבט מוסר' (לו, מח):

'אמנם כתב האר"י זל"ה, שעל ידי הפלפול בהרמת קול שעושים החכמים – משברים הקליפות, כי האויר מלא קליפות הוא ומשתברים מקולות הפלפול ומזדככין באויר, לפי שהקליפות הן כמסך מבדיל בינינו לשמים. עד כאן.

והנה אעפ"י שלעיני הרואים נראה כמחזיקים במחלוקת, בהיותם נלחמים זה עם זה בהלכה, דעל כן נקראו 'בעלי תריסין' כנודע – לכן לשלול זה בא לומר שאדרבה, מחלוקת זה אינו אלא שלום. וזהו תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם דיקא, לפי שהעולם מלא קליפות מפסיקים מלידת השפע, ובקול פלפולם משברים אותם ונמצא שמרבים שלום בעולם'.

'אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שחולק בדבר זה? אמר ליה ר' יהושע: לאו... אלמלא אני חי והוא מת יכול החי להכחיש את המת...' – לפי שמותר לשנות בדיבורו מפני השלום. ואף על פי שמצינו תלמידים החולקים על רבותיהם תמיד – יש להזהר מפני המוסר שלא יחלוק התלמיד עם הרב בענין שהוא תלוי בסברה בלבד, לכך אמר לו רבי יהושע שאין אדם שיחלוק עליו בזה (עפ"י נמוקי יוסף. ומנה ופרט שם שבעה עשר לימודים ממעשה זה). עוד בענין מחלוקת התלמיד על רבו בהלכה – ע' ביוסף דעת קדושין לא.

'נוקמיה לרבי יהושע – בעל מעשה הוא' ויהא לרבן גמליאל צער מיותר (ראשונים). ועוד, שלא יאמרו שלא חלק ר' יהושע אלא משום כבודו, כדי שימנעוהו במקומו (מהרש"א. ויתכן שרש"י מיאן בפירושו, משום שאין חשד אלא באחד, אבל לא בשנים (כמו שאמרו ביבמות כה), וכל שכן כאן שרבים היו החולקים ולא ר' יהושע לבדו. מהגרונ"ג שליט"א).

ויש ללמוד זאת ממה שציוה הקב"ה שאלעזר יקח את מחתות השרופים לעשותן רקועי פחים צפוי למזבת, ולא ציוה לאהרן לעשות – מפני שהיה בעל המעשה (עפ"י מאירי. ואעפ"י שקרח כבר היה בלוע באדמה, ואותם חמשים ומאתים נשרפו – חשש הקב"ה לכבודם של רשעים. והלא בויין זה לא נגזר עליהם – לכך לא נעשה ע"י אהרן בעל המעשה. עפ"י 'שיחות מוסר' לגר"ח שמואלביץ – לו תשל"ב כ תשל"ג).

'נוקמיה לר' עקיבא – דילמא עניש ליה דלית ליה זכות אבות' – אבל לולא טעם זה, היו ממנים את רבי עקיבא בעבור יתרון חכמתו, ואף על פי שאין לו זכות אבות, כי המינוי והמעלה ראויים לאדם בעבור החכמה ולא מפני היחס והמשפחה (נמוקי יוסף. וע"ע תוס' כתובות קה. ד"ה דחשיב).

*

'... וכן מצינו ברבן גמליאל שהיה מתקיפי קמאי והעבירוהו מפני שלא נהג כבוד בחכמים הגדולים ממנו, כמו שאמרו בפרק תפלת השחר, כי ר' יהושע היה גדול ממנו – כמו שאמר בעצמו (בראש השנה) 'רבי בחכמה', וזה נראה כגסות הרוח ושקליה למטרפסיה בעולם הזה כל זמן שלא נתברר כונתו דלא היה מפני גסות רוחו ח"ו כלל. כי כך היא המדה, להעניש בעולם הזה כפי הנגלה בעולם הזה כל זמן שלא נתבררו ונגלו המעמקים בעוה"ז, וכדאשכחן בדוד המלך ע"ה, אף על פי שאמרו (בפרק במה בהמה) דלא חטא באמת ובחיי שלמה בנו הודיע השי"ת דנמחק העון לגמרי, כי באמת לא חטא כלל, וכמו שאמרו גם כן בהקדמת הזוהר, מכל מקום כיון דבחיי לא הודיע עדיין היה צריך לקבל עונש בחייו בעולם הזה על זה, והעונש מדה כנגד מדה. ורבן גמליאל שחטאו בכבוד נענש בהסרת הכבוד, ולא ממילא בידי שמים באיזה סיבה רק על ידי הסנהדרין, דבזה הכפרה מיד, כמו כל חייבי מיתות בית דין והנענשים בב"ד דנתכפרים מיד, ועדיפים מנענשים בידי שמים, והיינו דבזה מכירים החטא מיד, כי הב"ד מודיעים להם חטאם ושבים בתשובה...' (מתוך תקנת השבין עמ' 55). יתכן שלכך אין ישראל נענשים על מחשבה רעה, כי לעולם העונש בעולם הזה הוא על הגלוי כנ"ל. ואכן בעולם הבא יתכן ונענשים על הרע שבמחשבה, כאשר כתב בדרשות בית ישי (מהדר"ת לח הערה יד).